

Martina Ponížilová

REGIONÁLNÍ ŘÁD A MOCNOSTI BLÍZKÉHO VÝCHODU

Formování blízkovýchodního řádu
na pozadí soupeření regionálních mocností
v letech 1945–2015

edice **bod**

Martina Ponížilová

REGIONÁLNÍ ŘÁD A MOCNOSTI BLÍZKÉHO VÝCHODU

**Formování blízkovýchodního řádu
na pozadí soupeření regionálních mocností
v letech 1945–2015**

DOKOŘÁN

Martina Ponížilová
Regionální řád a mocnosti Blízkého východu
Formování blízkovýchodního řádu na pozadí soupeření
regionálních mocností v letech 1945–2015

© Martina Ponížilová, 2016

Vydání knihy bylo podpořeno z Grantového systému
Západočeské univerzity v Plzni, a to v rámci projektu
Proměny světového regionalismu (číslo projektu SGS-2016-027).

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být
rozmnožována a rozšiřována jakýmkoli způsobem bez předchozího
písemného svolení nakladatele.

Druhé vydání (první elektronické).

Odpovědný redaktor Marek Pečenka.

Redakce Radka Svobodová.

Obálka, sazba a konverze do elektronické verze Miloš Jirsa.

Recenzovali doc. Mgr. Ing. Petr Kratochvíl, Ph.D.,

a prof. PhDr. Vít Hloušek, Ph.D.

Vydalo v roce 2016 nakladatelství Dokořán, s. r. o.,

Holečkova 9, Praha 5,

dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz,

jako svoji 881. publikaci (255. elektronická).

ISBN 978-80-7363-821-4

Věnováno MUDr. Dušanu Ponížilovi, tátovi

Bez jeho poutavého vyprávění o vlastní zkušenosti
života v Libyi 80. let 20. století bych se o Blízký východ
pravděpodobně nezačala zajímat a tato kniha
by nemohla vzniknout.

Obsah

Předmluva.....	9
Úvod	11
1 Teoretické ukotvení vlivu polarity na stabilitu systému a role mocností při budování regionálního řádu	25
1.1 Model vícenásobné hierarchie	34
2 Konceptualizace základních pojmů a představení analytického rámce pro zkoumání moci a stability řádu.....	40
2.1 Konceptualizace regionální mocnosti	40
2.2 Jak zkoumat materiální kapacity, ambice, moc a uznání regionálních mocností.....	52
2.2.1 Měření materiálních kapacit států.....	52
2.2.2 Zjišťování mocenských ambicí států.....	57
2.2.3 Zkoumání vlivu a moci států.....	58
2.2.4 Zjišťování uznání moci států.....	62
2.3 Konceptualizace regionálního řádu	63
2.4 Jak měřit stabilitu regionálního řádu	74
3 Regionální mocnosti Blízkého východu (1945-2015)	79
3.1 Egypt – od arabského lídra k druhotné mocnosti	82
3.1.1 Mocenské ambice Egypta a zdroje jeho moci	82
3.1.2 Moc a mocenské postavení Egypta v regionu.....	89
3.2 Saúdská Arábie – ekonomické centrum Blízkého východu	102
3.2.1 Mocenské ambice Saúdské Arábie a zdroje její moci	102
3.2.2 Moc a mocenské postavení Saúdské Arábie v regionu....	107
3.3 Írán – obávaná mocnost Blízkého východu.....	118
3.3.1 Mocenské ambice Íránu a zdroje jeho moci	118
3.3.2 Moc a mocenské postavení Íránu v regionu	123
3.4 Turecko – centrální regionální a rostoucí světová mocnost	136
3.4.1 Mocenské ambice Turecka a zdroje jeho moci.....	136
3.4.2 Moc a mocenské postavení Turecka v regionu	141

4 Dopad soupeření regionálních mocností na vývoj řádu	
Blízkého východu v letech 1945-2015	155
4.1 Regionální řád v letech 1945-1967	155
4.2 Regionální řád v letech 1967-1979	171
4.3 Regionální řád v letech 1979-1991	179
4.4 Regionální řád v letech 1991-2010	192
4.5 Regionální řád v letech 2010-2015	214
 Závěr	 226
Poznámky	239
Summary	271
Bibliografie	273
Jmenný rejstřík	295

Předmluva

Milí čtenáři, v rukou držíte knihu, která se snaží mapovat vývoj a proměny regionálního řádu Blízkého východu v období od roku 1945 do roku 2015, přičemž hlavní důraz zkoumání je kladen na vzájemné vztahy místních regionálních mocností a na to, jak tyto vztahy ovlivňují regionální politiku, vnitroregionální vztahy, konflikty a instituce, a potažmo tak i podobu regionálního řádu. Předkládaná kniha není v žádném případě vyčerpávajícím popisem všech jevů, které se dotýkají tématu regionální politiky Blízkého východu, vývoje jednotlivých zemí, všech konfliktů, integrací a událostí, k nimž v této oblasti během období od konce studené války až do současnosti došlo. Mým cílem bylo zaměřit se předně na problematiku konfliktní povahy regionu Blízkého východu v souvislosti s distribucí moci, a tedy i v současnosti aktuálním a módním tématem mocenských ambicí a zahraniční politiky regionálních mocností. Jak se v posledních sedmdesáti letech historie Blízkého východu proměňovalo rozložení moci mezi státy regionu? Jaké jsou vzájemné vztahy mezi místními mocenskými centry? Jak polarita Blízkého východu a mocenské vztahy ovlivňují míru konfliktnosti, regionální spolupráce a integrace? Kdo region spravuje, kdo řeší a usměrňuje konflikty, podporuje spolupráci a iniciuje integrační projekty, když zde absentuje dominantní regionální mocnost? To jsou otázky, na které se v této knize snažím nalézt odpovědi, byť ani ty nemohou být zcela vyčerpávající, spíše mají sloužit jako podklad pro další bádání a diskusi.

Důvody, proč se v této knize věnuji otázce regionálního řádu Blízkého východu, jsou veskrze dva. Ten první souvisí s tím, že problematika propojenosti povahy vztahů hlavních mocenských center a podoby systémového řádu není v případě regionu Blízkého východu v dosavadní odborné literatuře podle mého názoru dostatečně reflektována. Druhý důvod volby tématu této knihy je čistě osobního rázu, neboť Blízký východ, jeho vývoj, politika, jednotlivé země a kultura jsou témata, která mě zajímají

a kterým se věnuji doslova polovinu života. Navíc se jedná o oblast, kterou ráda navštěvuji a vždy se do ní ráda vracím, a to nejen kvůli jejím přírodním, kulturním a architektonickým krásám, ale i (především) kvůli pohostinnosti místních lidí.

Kniha je upravenou a aktualizovanou verzí mé disertační práce, kterou jsem obhájila počátkem roku 2015 na Katedře politologie a mezinárodních vztahů Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni. Proto bych na tomto místě také ráda poděkovala předně svojí mámě a zbytku rodiny a přátelům za neutuchající podporu a velkou dávku trpělivosti, kterou se mnou v době psaní mé disertační práce a potažmo této knihy měli. Zároveň mé poděkování patří vedení a kolegům z Katedry politologie a mezinárodních vztahů Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni za jejich podporu a za to, že mi umožnili podílet se na výzkumných projektech a vycestovat na zahraniční stáže do řady zemí Blízkého východu, díky čemuž jsem mohla několik let čerpat zkušenosti z českého i mezinárodního akademického prostředí a zejména poznat zkoumaný region, jeho země a společnosti „zevnitř“. Dále děkuji panu Miloslavu Machoňovi za vytvoření tří map, které byly v této práci použity. Nakonec bych své díky ráda směřovala ke dvěma oponentům mé disertační práce a zároveň recenzentům této knihy, prof. Vítu Hlouškovi a doc. Petru Kratochvílovi, za jejich podnětné připomínky a kritické komentáře, které pomohly zkvalitnit předkládaný text. Veškeré nedostatky, které se v této knize nachází, jsou však jen a pouze mojí chybou.

Úvod

Tématu regionálních mocností, regionálních konfliktů a institucí se od konce bipolárního soupeření dostává čím dál více prostoru v debatách o nové podobě globálního řádu, mění se distribuci moci v mezinárodním systému a nerovnoměrném ekonomickém a/nebo bezpečnostním vývoji jednotlivých regionů.¹ Od přelomu 80. a 90. let 20. století, kdy přestal být světový řád formován dvěma globálními velmocemi a regionální politiky a vnitroregionální vztahy přestaly být ovlivňovány dynamikou studené války (velmoci již natolik intenzivně nezasahovaly do vnitroregionálních vztahů a konfliktů), se prosazuje názor, že dochází k posilování autonomie a významu jednotlivých regionů. I když velmocenská konfrontace neumožňovala regionům, aby se *zcela* oprostily od ideologické a bezpečnostní rivality velmocí, která ve své době ovlivňovala celý mezinárodní systém, neznamená to, že by postrádaly vlastní dynamiku vývoje. Konec studené války a s ním spojená decentralizace mezinárodních vztahů přispěly k posílení významu regionů a regionálně mocných států v *mezinárodní* politice, ale tou zásadní událostí, která měla vliv na formování a růst autonomie regionů, byl již začátek dekolonizačního procesu.

Během dekolonizace vzniklo mnoho nových států a vedle toho došlo také k omezení vlivu tradičních (tj. bývalých koloniálních) velmocí ve většině nezápadních oblastí světa. V Africe, na Blízkém východě a v jižní a jihovýchodní Asii postupně posilovala regionální bezpečnostní dynamika. Proto také Väyrynen (1984: 339) tvrdí, že k postupnému růstu regionalismu dochází již od 50. let 20. století, kdy se ve třetím světě rodily první pokusy o vytváření regionálních bezpečnostních uspořádání a ekonomických integračních uskupení. Od té doby také posilovalo postavení zemí, které jednotlivým regionům mocensky dominovaly² a které hrály čím dál důležitější roli v usměrňování politických vztahů, v ekonomické integraci a v bezpečnostní dynamice regionu. Moc se ze států centra mezinárodního systému začala přesunovat do peri-

ferních oblastí (nezápadních regionů),³ důsledkem čehož rostla nová regionální mocenská centra, vznikaly regionální integrační projekty, ale také propukaly regionální konflikty. Brzy se tak ukázalo, že nejen světové velmoci, ale i tzv. regionální mocnosti jsou důležitými poskytovateli ekonomických, bezpečnostních a jiných veřejných statků v subsystémech, a jsou navíc těmi entitami, které formují a udržují regionální řád. Již od období dekolonizace tedy mluvíme o regionálních procesech a dynamikách, které pak v multipolárním poststudenoválečném světě či ve „světě regionů“ (Katzenstein 2005) ještě posílily.

Zásadní změny v distribuci moci na sklonku studené války a nový světový řád byly pro regiony a regionální mocnosti významné ve dvou směrech – jednak vytvořily prostor pro mocenský vzestup nezápadních mocností a posilování jejich politické a ekonomické role na *mezinárodní* úrovni, a to na úkor relativního oslabování světových mocností, a jednak se významně zvýšil zájem akademiků o zkoumání „regionálních témat“. Ze všech textů, které reflektují význam regionů a regionálně mocných států, lze zmínit knihu *Regional Leadership in the Global System*, kterou editoval Daniel Flemes (2010a), *A World of Regions* Petera Katzensteina (2005), *Regions and Powers* Barryho Buzana a Ole Wævera (2003), *Regional Powers and Regional Orders* editovanou Nadine Godehardtovou a Dirkem Nabersem (2011a), *Regions of War and Peace* Douglase Lemkeho (2004), *Regional Orders* editovanou Davidem Lakem a Patrickem Morganem (1997a), dílo *Regional Powers and Security Orders* Roberta Stewart-Ingersolla a Derricka Frazier (2012), monografii Etel Solingenové (1998) nazvanou *Regional Orders at Century's Dawn*, ale i texty Amitava Achary (2007, 2011), Raimo Väyrynen (1979, 1984, 2003) či Andrewa Hurrella (2006, 2007a, 2007b).

Ačkoli se výzkum regionální bezpečnosti a zahraničněpolitického chování regionálně mocných států stal součástí zkoumání oboru mezinárodních vztahů nejpозději v 50. letech 20. století, na několik desetiletí byl upozaděn studiem velmocenské politiky a globálních ekonomických a bezpečnostních procesů během studené války. Oživení zájmu o regiony tak přichází až po jejím ukončení, kdy, slovy Godehardtové a Naberse (2011b: 1), dochází k „obratu k regionům“. Dnes patří zkoumání regionál-

ních bezpečnostních komplexů, integračních procesů a aktivit regionálních mocností k dynamicky se rozvíjejícím oblastem oboru mezinárodních vztahů. Přestože se rostoucí počet odborných textů zabývá regionálními mocnostmi jako jevem, který v současné mezinárodní politice nabývá na důležitosti, snahy o konceptualizaci pojmu *regionální mocnost* a jeho teoretické uchopení byly po dlouhou dobu spíše příležitostné. Pozornost byla věnována zejména roli regionálně mocných zemí v lokálních konfliktech a bezpečnostních vztazích. Literatura nedokázala dlouhou dobu uspokojivě vyřešit problém s vymezením regionální mocnosti, což znemožňovalo smysluplnou komparaci moci a postavení zemí v rámci regionu i napříč regionálními hranicemi. Zejména v posledních několika málo letech jsme se nicméně mohli setkat se zdařilejšími pokusy o jasnější a přesnější definování regionální mocnosti, jež zkoumání tohoto jevu posunuly významně kupředu (viz např. Beck 2006; Flesmes 2007; Nabers 2010a a další). Stále je však třeba mít na paměti odlišné teoretické zázemí jednotlivých badatelů, kdy část autorů při studiu mocností vychází z (neo)realistické nebo racionalistické tradice a jiní tíhnou ke konstruktivistickým pozicím. K debatě o vymezení konceptu a roli regionálních mocností tak přispívají různé teoretické proudy mezinárodních vztahů.

Dosavadní literatura týkající se moci, role a zahraničněpolitických aktivit regionálních mocností se zaměřuje na různé nezápadní regiony, avšak zajímavé je, že textům dominují místní mocnosti zejména z regionů Jižní Ameriky, jižní, východní a jihovýchodní Asie a jižní Afriky, tj. předně Čína, Indie, Brazílie, Jihoafrická republika (JAR), Indonésie,⁴ případně Nigérie, Venezuela, Mexiko, Argentina či Pákistán. Přitom jiné části nezápadního světa (Blízký východ, západní a centrální Afrika, Střední Asie) jsou v této debatě spíše opomíjeny. Jedním z možných důvodů může být současný význam Číny, Indie, Brazílie a JAR i na mezinárodní úrovni a jejich status tzv. rostoucích mocností (*rising powers* [Gray – Murphy 2014] či *emerging powers* [Sotero 2009]). A právě kvůli jejich rostoucímu potenciálu ovlivňovat politiku, bezpečnost a ekonomiku nejen na regionální, ale i *globální* úrovni⁵ je jim věnována zvýšená pozornost. Případ

mnou zkoumaného Blízkého východu se poněkud liší v tom, že v něm nenalezneme stát, který by měl podobnou významnou pozici na globální úrovni, tj. že by konkuroval pozici tradičních mocností v mezinárodním systému.⁶ Blízký východ tak sice nestojí v centru výzkumu badatelů zaměřujících se na rostoucí světové mocnosti, ale zato představuje subsystém, který je velmi zajímavý pro ty, kteří chtějí zkoumat moc a roli regionálních mocností. Jde totiž o region, který je, slovy Murdena (1995: 15), „přeplněný“ mocnostmi. Je proto velmi vhodným případem pro zkoumání relativní moci a zahraničněpolitických ambicí a rolí jednotlivých regionálně mocných států.

Mezi autory neexistuje přesná shoda v tom, které státy tvoří centra regionální moci v této oblasti, nicméně většina badatelů se shodne, že mocenských center či pólů na Blízkém východě nalezneme rovnou několik, a tedy že struktura tohoto regionu je multipolární, a nikoli unipolární (neexistuje zde dominantní či hegemonní mocnost). Za místní regionální mocnosti jsou přitom nejčastěji označovány Írán, Saúdská Arábie, Egypt, Turecko, ale i Izrael⁷ a v minulosti Irák⁸ či Sýrie (Beck 2008: 6; Fawcett 2011b: 161–163; Nolte 2010: 883 aj.). Østerud (1992: 13) či Beck (2006) v této souvislosti píše, že je pro oblast Blízkého východu charakteristické soupeření několika států o pozici dominantní regionální mocnosti,⁹ ale prozatím žádný z nich na tento status nedostáhl, neboť snahy jeho rivalů tomu účinně brání. V posledních několika desetiletích si rovnou několik států činilo nárok na pozici dominantní či vůdčí mocnosti Blízkého východu (mj. Egypt, Irák, Sýrie, Saúdská Arábie, Írán), ale žádnému státu se nepodařilo dlouhodobě udržovat žádoucí rozložení moci v regionu, které by mu zajistilo dominantní postavení. Vzhledem ke konfliktní a nestabilní podobě Blízkého východu se nabízí otázka, zdali toto vnitroregionální soupeření o výsadní postavení a o prosazení vlastní alternativy regionálního uspořádání nepřispívá ke zhoršování vztahů a podněcování konfliktů v regionu. Podle Fawcettové (2011b: 156) představuje Blízký východ region, který se vymyká všeobecně rozšířeným představám o tom, jak by regionální řád měl vypadat. Jednak místním mocnostem chybí vlastnosti a schopnosti na to, aby se

staly dominantními regionálními mocnostmi, a jednak zde není plně vyvinutý regionální systém vládnutí. Je proto nasnadě se ptát, jak souvisí distribuce moci v regionu, resp. jeho mocenské uspořádání, s podobou regionálního řádu, tedy mírou institucionalizace, spolupráce a stability a podobou vzájemných vztahů jednotlivých států.

Současný výzkum některých autorů (např. Fawcett 2011b: 161; Prys 2012: 9) naznačuje, že existuje určitý vztah mezi regionálním řádem a postavením dominantního státu v regionu. Takovýto stát má podle nich nezanedbatelný vliv na vznik a formování řádu regionálního systému, na míru jeho stability či konfliktnosti. Autoři hegemonních teorií, např. teorie přesunu moci (*power transition theory*), předpokládají, že stabilita a bezpečnost v regionu jsou zajišťovány a udržovány jednou dominantní či hegemonní mocností nebo několika kooperujícími mocnostmi. Z tohoto důvodu je důležité dále zkoumat, jak moc rozptýlená mezi několika státy ovlivňuje podobu regionálního řádu, čili to, zdali převáží pokojné, anebo násilné vztahy mezi státy, zdali existuje prostor pro vznik a rozvoj regionálních kooperativních institucí, anebo regionální podmínky neumožňují hlubší a dlouhodobější integraci. Z předpokladů teorie přesunu moci (viz kapitola 1) lze vyvodit, že pokud v daném regionu chybí dominantní regionální mocnost či skupina kooperujících mocností, která by ke spokojenosti dalších států formovala regionální řád, budovala struktury regionální vlády a zajišťovala veřejné statky, má to negativní vliv na stabilitu v regionu, který je pak do velké míry neuspořádaný, převažují v něm konfliktní vztahy a nízká míra integrace a institucionalizace. Pro zkoumání blízkovýchodního regionálního řádu z toho vyplývá jasná otázka: Jak rozložení moci na Blízkém východě ovlivňuje regionální spolupráci a integraci, když zde absentuje dominantní regionální mocnost, která by spolupráci a integraci uvnitř regionu podporovala a udržovala, a regionální mocnosti mezi sebou soupeří a nemohou tak roli dominantní mocnosti suplovat?

Předpoklad, že relativní moc regionálních mocností a míra jejich spokojenosti s regionálním uspořádáním představují

strukturální podmínky, které omezují, anebo naopak poskytují možnosti státům navzájem spolupracovat a integrovat se, představuje jedno ze základních východisek tohoto textu. Vycházím zde z premisy, že v případě relativně rovnoměrného rozložení moci mezi několika *soupeřícími* regionálními mocnostmi,¹⁰ které se mezi sebou přou o dominantní postavení v regionu a o prosazení své vize jeho uspořádání, nabývá regionální řád takové podoby, která se vyznačuje nízkou mírou spolupráce mezi státy, vyšší mírou soutěživosti a násilnosti v mezistátních vztazích a nízkou úrovní institucionalizace regionu. Cílem této knihy je ve zkoumaném období 1945–2015 ukázat souvislost mezi podobou regionálního řádu na Blízkém východě a existencí několika soupeřících mocností, resp. absencí dominantní regionální mocnosti či skupiny kooperujících mocností, která by formovala stabilní regionální řád, budovala struktury regionální vlády a zajišťovala veřejné statky.

Dosavadní bádání o blízkovýchodních mocnostech se zaměřovalo zejména na jejich vztahy se Spojenými státy či jejich zahraniční, resp. regionální politiku (viz např. Bank – Karadag 2012; Butenschøn 1992; Erickson 2004; Gonzalez 2007; Goodarzi 2006; Moeinaddini – Rezapour 2008; Öktem – Kadioğlu – Karlı 2012 či Samhat 2000). Vedle toho nalezneme jen občasné pokusy teoreticky uchopit „fungování“ Blízkého východu v souvislosti s neexistencí dominantní či hegemonné mocnosti (viz např. Beck 2006; Fawcett 2011b; Sahliyah 2000; Wehrey et al. 2009). Studium vzájemného vztahu mezi mocí a politikou regionálně mocných států na straně jedné a formováním regionálních řádů na straně druhé je v počátcích, a to se netýká jen Blízkého východu, ale světových regionů obecně. V dosavadní literatuře nalezneme několik málo komparativních studií, které se zabývají tím, jakou roli hrají regionální mocnosti při řešení regionálních konfliktů či při iniciaci a prohlubování integrace. Z děl, která podle mého názoru v posledních letech značně obohatila výzkum tohoto tématu, mohu jmenovat monografie a kolektivní monografie od Flemese (2010a), Stewart-Ingersolla a Frazier (2012), Godehardtové a Naberse (2011a), Prysové (2012) či Buzana a Wævera (2003). Mnoho otázek ale stále zůstává nezodpověze-

no. Ještě například nebylo uspokojivě prozkoumáno, jak mocnosti reagují na nesouhlas či odpor s jejich pozicí a politikami ze strany regionálních i vnějších oponentů. Budoucí výzkum by se tak měl zaměřit mimo jiné i na problematiku vlivu regionálních mocností na formování regionálního řádu, míru stability, spolupráce a institucionalizace v regionu. Tato kniha se proto snaží alespoň částečně k tomuto výzkumu přispět.

Předkládaný text využívá znalosti oborů mezinárodních vztahů a blízkovýchodních studií tak, aby za využití předpokladů teorie přesunu moci vysvětlil podobu a proměnu řádu Blízkého východu a to, jak se na ní odrazila existence několika mocenských center, jež se po značnou část zkoumaného období nacházela ve vzájemně konkurenčních pozicích. V knize propojují studium regionů a regionálních řádů, které se v oboru mezinárodních vztahů prosazuje zejména až v období po studené válce, s tématem proměny relativní moci států a distribucí kapacit v systému, které je naopak jednou z nejvýznamnějších oblastí zkoumání od samotného vzniku této disciplíny. V textu popisují také analytické rámce pro studium regionální mocenské hierarchie a regionálního řádu, které mohou být využity pro analýzu řádů jiných světových regionů. Z výše zmíněných důvodů mohou výsledky této práce přispět k úvahám o vztahu mezi regionálním mocenským uspořádáním a podobou regionálního řádu a k vymezení konceptu regionální mocnosti.

Jelikož je předmětem mého zkoumání jeden konkrétní region, a to Blízký východ, text nabízí zkoumání významného, leč ve výzkumu regionálních mocností poněkud opomíjeného regionu. O problematice souvislosti rozložení moci na Blízkém východě s podobou regionálního řádu ve 20. a 21. století neexistuje žádný ucelený text, a tato práce tak vyplňuje mezeru v dosavadním zkoumání postavení a vzájemného soupeření regionálních mocností v souvislosti s vývojem a formováním regionálního řádu. Analytický rámec popsany v této práci nám v případě Blízkého východu umožnil jednak načrtnout podobu lokální mocenské hierarchie a jednak poskytnout svěží pohled na regionální politiku, v jejímž centru nestojí jen arabsko-izraelský konflikt či sektářské spory, ale která neopomíjí řadu dalších aspektů, vztahů a institucí.

Kniha je členěna do čtyř hlavních kapitol. První dvě kapitoly představují teoretický rámec a metodologický postup mého zkoumání. Uvádím zde stručný přehled několika přístupů a teorií, které se zabývají distribucí moci mezi mocnostmi, resp. polaritou v souvislosti s mírou stability systému a podobou řádu (kapitola 1). Hlavní pozornost následně věnuji teorii přesunu moci, jejíž poznatky budou pro tento text stěžejní. Jedná se o teorii, která nahlíží na existenci dominantní mocnosti či skupiny států suplující její roli jako na žádoucí, nebo dokonce jako na podmínku pro vytvoření a udržení kooperativních vztahů v regionu, stabilního regionálního řádu a podporu vnitroregionální integrace. Ačkoli počátky této teorie sahají až do konce 50. let 20. století, v poměrně nedávné době někteří autoři vztáhli její poznatky a předpoklady na mocenské vztahy na regionální úrovni, aby lépe reflektovali vývoj, k němuž v rámci regionálních systémů dochází. Navíc se jedná o teorii, která se zabývá souvislostí mezi distribucí moci v regionálních systémech a možnostmi vypuknutí konfliktů, či naopak posilování integrace a vhodně poslouží jako základ pro teoretické uchopení zkoumané problematiky. Ačkoli ani jiným systémovým teoriím věnujícím se polaritě systému v souvislosti s jeho stabilitou nelze upřít jistý přínos při zkoumání tohoto tématu, teorie přesunu moci má oproti nim tu výhodu, že se nezaměřuje pouze na změny v rozložení moci v (sub)systému, ale zohledňuje i zájmy států. Teoreticky tak propojuje mocenské změny s preferencemi států a možnostmi vypuknutí konfliktů či podpory regionální integrace. V kapitole 2 následně přistoupím ke konceptualizaci dvou ústředních pojmů, s nimiž výše zmíněné teorie a potažmo i předkládaný text pracují, a to *regionální mocnosti* a *regionálního řádu*. Vedle objasnění definičních kritérií obou termínů zde vysvětluji, jak budu měřit materiální kapacity a zkoumat moc států, resp. distribuci moci v regionu, a popisují, co a jak ovlivňuje podobu regionálního řádu a za jakých okolností se jeho podoba mění. Nakonec upřesňuji, jakým způsobem lze zjistit míru (ne)stability regionálního řádu.

V kapitole 3 se soustředím na měření materiálních kapacit a analýzu moci zemí Blízkého východu. Na základě kritérií popsanych v kapitolách 2.1 a 2.2 vymezím polaritu Blízkého

východu, prostřednictvím měření materiálních kapacit a analýzy moci států této oblasti určím počet mocenských center a to, o které konkrétní státy jde. V rámci kapitol 3.1 až 3.4 se podrobně věnuji moci, ambicím a regionálnímu postavení Egypta, Saúdské Arábie, Íránu a Turecka. Na tyto země pak v následující čtvrté kapitole zaměřím hlavní pozornost při zkoumání vývoje a proměny podoby regionálního řádu. V rámci pěti chronologicky řazených kapitol (4.1–4.5) provádím samotnou analýzu řádu Blízkého východu, zaměřuji se na jednotlivé znaky regionálního řádu poukazující na jeho převažující podobu v jednotlivých obdobích. Konkrétně se věnuji roli regionálních mocností při správě regionu, jejich vzájemným vztahům, konfliktům, integračním procesům a existenci a podobě formálních a neformálních institucí. Analýza řádu mi umožní zjistit, jakou roli hrají vzájemné vztahy regionálních mocností na Blízkém východě při formování vnitroregionálních vztahů, podpoře integrace a předcházení a řešení konfliktů. Hlavním přínosem zkoumání moci a její distribuce v tomto regionu spolu s analýzou mocenských vztahů blízkovýchodních mocností je komplexní porozumění podobě a fungování regionu a míře jeho stability a konfliktnosti.

Jak bylo zmíněno výše, samotná analýza regionálního řádu a zkoumání role regionálních mocností při jeho formování se zaměří na období od roku 1945 do roku 2015. Již zde zaznělo, že počátek dekolonizace byl přelomem, odkdy se hovoří o začátku formování jednotlivých světových regionů, stejně jako o vzniku a růstu moci regionálních mocností. Systém nezávislých moderních států na Blízkém východě se začal formovat již přibližně na počátku 20. let 20. století, nicméně bylo to právě až v poválečném období, kdy se i tehdy formálně nezávislé státy zbavily vlivu bývalých koloniálních mocností a kdy na Blízkém východě začal skutečný dekolonizační proces, resp. proces, během něhož se začala osamostatňovat většina kolonií, mandátních území a závislých území. Podle Buzana a Wævera (2003: 188) byl do konce druhé světové války vliv koloniálních mocností Velké Británie a Francie tak silný, že jejich vojensko-politická moc zcela dominovala blízkovýchodnímu regionu. Až dekolonizační

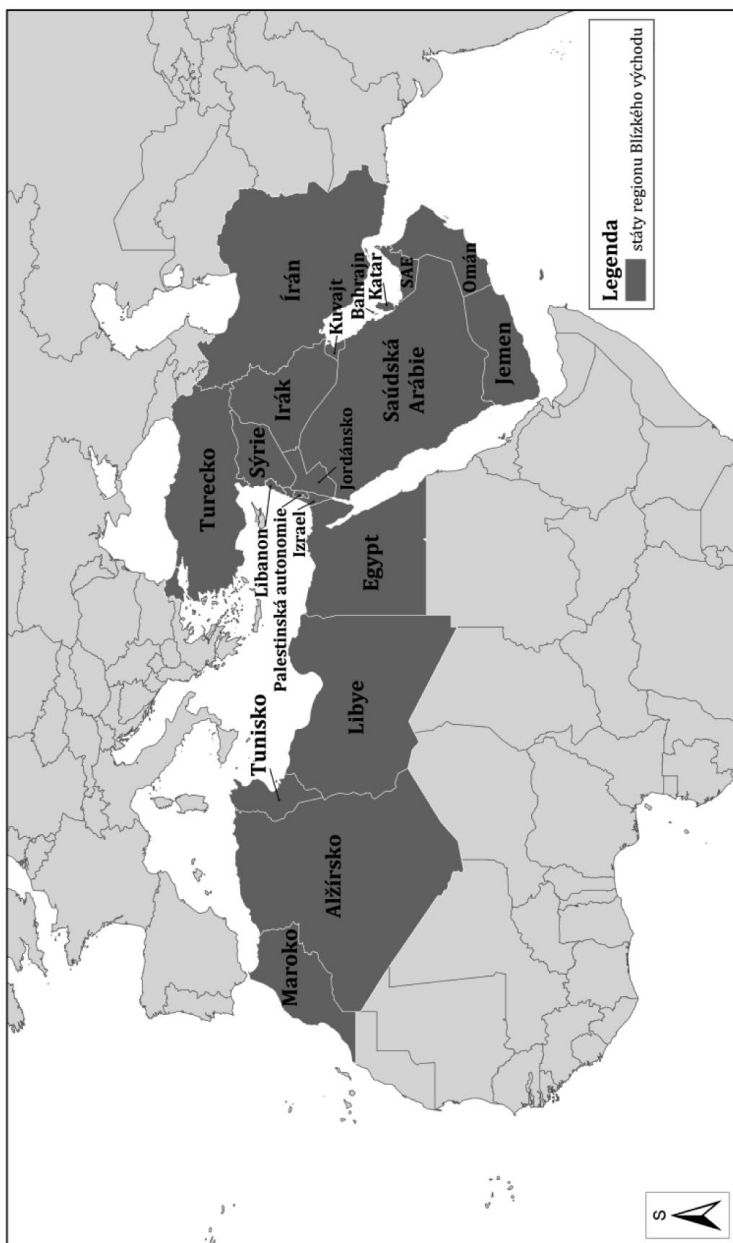
vlna mezi roky 1945 a 1948 vytvořila „kritickou masu nezávislých států“, která je potřeba k tomu, aby se začala rozvíjet regionální bezpečnostní a politická dynamika. Závěrečný rok zkoumaného období byl zvolen tak, aby byla studie co nejaktuálnější.

Vymezení regionu Blízkého východu

Blízký východ v této práci vymezuji jako geografickou oblast zahrnující severoafrické země Maroko, Tunisko, Alžírsko, Libyi a Egypt a dále státy asijského kontinentu, a to Izrael, Libanon, Sýrii, Jordánsko, Irák, Írán, Saúdskou Arábii, Kuvajt, Katar, Bahrajn, Spojené arabské emiráty, Jemen, Omán a nakonec i Palestinskou autonomii (viz Mapa 1).¹¹ Při vymezování Blízkého východu vycházím z takového pojetí regionu, který jej chápe jako geograficky koherentní skupinu dvou a více jednotek ohrazenou fyzickými hranicemi, která je součástí většího (v určitém slova smyslu nadřazeného) mezinárodního systému se svojí vlastní strukturou (Buzan – Wæver 2003: 27; Thompson 1973: 96). Region lze jasně odlišit jak od celého systému, tak i od dalších regionů, a to na základě jeho charakteristické podoby, vlastní struktury a intenzity interakcí mezi jeho ustavujícími jednotkami (Buzan – Little 2000: 69). Je to právě svébytnost čili existence charakteristických rysů, která je důležitým znakem každého regionu, neboť jej činí odlišným od jiných regionů. Dlouhodobé, mnohočetné a komplexní interakce mezi jednotkami v rámci regionu vedou ke vzniku společných historických, politických, bezpečnostních, kulturních, demografických či jiných rysů, které jsou vlastní konstitutivním částem regionu. Zde je třeba poznamenat, že komunikace a vzájemné působení jednotek sice posiluje a upevňuje jejich vazby, ovšem výsledkem interakcí nemusí být pouze kooperativní, nýbrž i konfliktní vztahy.

Hlavní konstituční jednotku regionu Blízký východ představuje moderní stát jakožto dominantní aktér současného mezinárodního systému. Regionální vztahy nicméně nelze redukovat pouze na vztahy mezi státy, jelikož regionální bezpečnost, ekonomika, kultura a politika jsou více či méně ovlivňovány i dalšími entitami (např. transnacionálními společnostmi, mezinárodními vládními a nevládními organizacemi, substátními

Mapa 1: Státy regionu Blízký východ¹²

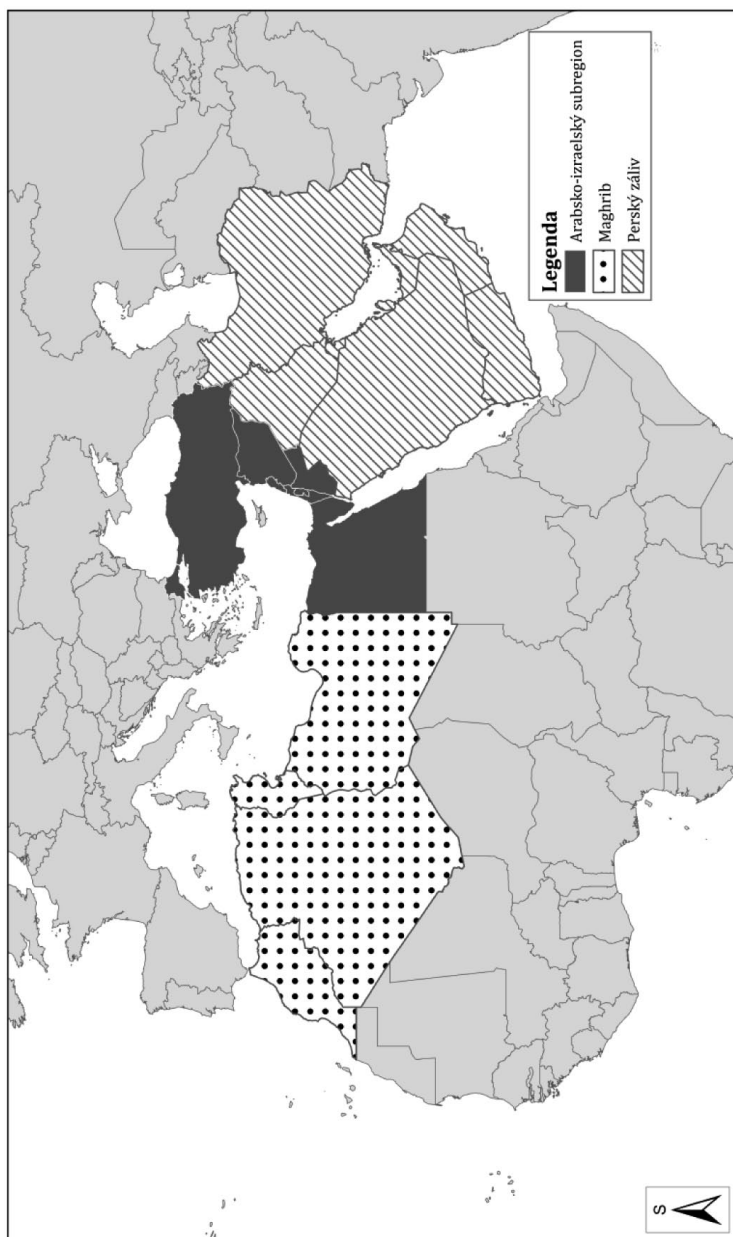

či transnacionálními ozbrojenými skupinami, tradičními kmeny a kvazi-státy čili politickými entitami, které si sice nárokují nezávislost, ale jimž k nabytí plné suverenity chybí mezinárodní uznání). Slovy Valbjørna a Banka (2012: 23), „*význam nestátních aktérů* v regionální politice [Blízkého východu – pozn. autorky] je zřejmý“. Z tohoto důvodu nelze při analýze regionálního řádu Blízkého východu brát v úvahu pouze politiku a aktivity suverénních států, ale pozornost budu věnovat i dalším významným aktérům.

Vedle regionu Blízkého východu budu v práci operovat i se třemi subregiony, a to Maghribem (Maroko, Tunisko, Alžírsko, Libye), Perským zálivem (Irák, Írán a země Arabského poloostrova) a Arabsko-izraelským subregionem (Egypt, Izrael, Palestina, Sýrie, Libanon, Jordánsko) (viz Mapa 2). V jejich rámci jsou interakce mezi zeměmi ještě častější a intenzivnější než napříč celým regionem, což je dáno několika faktory. Předně má na formování těchto subregionů vliv geografická rozlehlost a členitost Blízkého východu zároveň s relativně vysokým počtem států, které do něj náleží. Vedle toho, že se region rozkládá na dvou kontinentech, je jeho jednodušnost narušena existencí moří či zálivů mezi jednotlivými oblastmi. Následkem toho mají například státy ležící v okolí Perského zálivu některé jiné ekonomické a bezpečnostní zájmy než země ležící na severu Afriky. Vztahy v rámci jednoho subregionu jsou tak zpravidla užší než vztahy se zeměmi geograficky vzdálenějšími, anebo mezi nimi naopak dochází častěji ke sporům a konfliktům.

Členění Blízkého východu na tři subregiony není důležité jen s ohledem na intenzitu interakcí v jejich rámci, ale může mít významné konsekvence pro studium regionálních mocností. Někteří autoři (Hnízdo 1995: 80; Joffe 1999: 173–174; Beck 2006: 3) si všimli, že v každé oblasti existuje jeden a více států, které si dělají nárok na pozici (sub)regionální mocnosti, což podporuje vnitroregionální soupeření a mnohdy brání rozvoji spolupráce či úspěšné integraci. V Maghribu jsou největšími rivaly Alžírsko a Maroko, v Perském zálivu Írán, Saúdská Arábie a v minulosti i Irák a v Arabsko-izraelském subregionu pak Egypt, Turecko či Izrael.

Mapa 2: Rozdělení širšího regionu Blízkého východu na tři subregiony

Poznámka k transkripci cizojazyčných osobních jmen, místních názvů a pojmů

Oficiálním jazykem velké části států Blízkého východu je arabština, která se nezapisuje latinkou, nýbrž vlastním písmem, jež se od latinky výrazně liší. Z tohoto důvodu je třeba sjednotit transkripci arabských osobních jmen, místních názvů a pojmů. V knize jsem využila zjednodušený přepis, a proto nerozlišuji mezi znělou a neznělou hláskou (např. znělé i neznělé písmeno *s* budu přepisovat pouze jako *s*, ačkoli se můžeme setkat s transkripcí emfatického *s* v podobě *S* či *š*). Souhlásku *ajn* a ráz (tzv. *hamzu*) ze slov vypouštím. U části jmen a výrazů zachovávám určitý člen *al* (např. al-Asad) i asimilace členu, jen některá ustálená osobní jména a pojmy píši bez členu (např. Násir místo an-Násir či Sádát místo as-Sádát). U těch osobních jmen a místních názvů, jež mají v češtině ustálenou transkripci, se držím tohoto přepisu (např. Medína místo al-Madína nebo Libanon místo Lubnán) a podobně postupuji u těch místních jmen, pro něž má český jazyk jiný výraz než arabština (např. česky Egypt místo arabského *Misir*). Vzhledem k tomu, že arabština nerozlišuje mezi velkými a malými písmeny, řídím se při transkripci českými pravidly pro psaní malých a velkých písmen. Podobným zjednodušeným způsobem přistupuji k přepisu perských jmen a pojmů.

1

Teoretické ukotvení vlivu polarity na stabilitu systému a role mocností při budování regionálního řádu

V oboru mezinárodních vztahů nalezneme několik teorií, které se v nejobecnější rovině zabývají souvislostmi mezi distribucí moci mezi státy, resp. polaritou¹ systému a jeho stabilitou. K rozvoji těchto systémových teorií přispěla řada klasických realistických, neorealistických, neoliberalních a dalších autorů a řadí se mezi ně např. teorie rovnováhy moci (*balance of power theory*) a různé hegemonní teorie jako teorie hegemonní stability (*hegemonic stability theory*) a teorie přesunu moci (*power transition theory*). Tyto teorie se zaměřují na stabilitu systému s ohledem na mocenské postavení států, ale liší se v předpokladech ohledně toho, která konkrétní podoba polarity je nejvhodnější pro udržení jeho stability. Docházejí tak k závěrům, které jsou ve své podstatě protichůdné, kdy jedna skupina autorů vyzdvihuje multipolárně strukturovaný systém, který je charakteristický aliančním vyvažováním moci. Jiní badatelé jsou toho názoru, že nejstabilnějším systémem je bipolární uspořádání se dvěma soupeřícími mocenskými centry. A nakonec nalezneme i zastánce unipolarity (někdy se mluví o hegemonním řádu), pro kterou je příznačná mocenská hierarchie čili koncentrace moci v rukou hegemonu.²

Řada autorů, jak klasických realistů (Morgenthau 1948), tak i autorů jiného teoretického zaměření (Deutsch – Singer 1964), zdůrazňuje stabilitu multipolárních systémů. Pozitiva multipolarity vyzdvihuje teorie rovnováhy moci,³ podle níž může být rovnováha moci buď vyvážená, když v systému neexistuje potenciální hegemon (i takový systém se ale může vyznačovat určitou mocenskou asymetrií), anebo nevyvážená (Mearsheimer 2001: 44–45). Je-li multipolární systém nevyvážený, tj. významně narůstá moc jednoho státu, budou mít podle logiky této teorie ostatní mocnosti tendenci vyvažovat tohoto potenciálního hegemonu zakládáním aliancí nebo zvyšováním vlastních mo-

cenských kapacit. Hegemon či potenciální hegemon je v očích ostatních (slabších) mocností hrozbou, proto je třeba vyvážit jeho relativní moc a bránit jejímu dalšímu růstu, neboť toto je právě ta situace, kdy dochází k destabilizaci systému a zvyšování pravděpodobnosti vypuknutí konfliktu. Změna moci sama o sobě je pak chápána jako příčina konfliktu mezi státy (Organski – Kugler 1980: 13, 29–30). Mírové mezistátní vztahy a stabilita systému budou zachovány, pokud žádná země nebude mít mocenskou převahu. Přitom podle zastánců multipolarity nabízí právě tento systém oproti tomu bipolárnímu více možností, jak vytvářet aliance bránící agresivnímu chování státu, který mocensky posiluje. Väyrynen (1984: 342) přechází na úroveň regionálního systému, ale dobral se podobných závěrů – existence hegemonní mocnosti v regionu může být spíše na škodu, neboť stabilitu regionálních systémů snižuje odpor slabších států vůči této hegemonní mocnosti, jejíž přítomnost navíc brání vytvoření integračních uskupení, pro jejichž vznik je podmínkou relativně rovnoměrné rozložení moci mezi státy.

Mezi zastánce bipolárně strukturovaných systémů se řadí zejména neorealisté v čele s Kennethem Waltzem (1979). Ti tvrdí, že bipolarita má pozitivní vliv na stabilitu systému, protože čím méně mocenských pólů se v systému nachází, tím menší je nejistota na straně těchto mocností, která je považována za destabilizující faktor. Menší nejistota ohledně chování druhých totiž dále omezuje možnost špatného odhadu situace a případně i vypuknutí ozbrojeného konfliktu. Jsou-li v systému jen dvě mocnosti, zaměřují svou pozornost a síly jedna na druhou a stejně tak na sebe vzájemně reagují (vyvažují vzájemně moc). V multipolaritě se ale sledování chování ostatních mocností a přijetí adekvátní reakce komplikuje jejich vyšším počtem, a navíc je zde větší pravděpodobnost výskytu problémů kolektivní akce, kdy státy očekávají, že to budou právě jiné země, kdo ponese náklady vyvažování moci potenciálního agresora (Levy – Thompson 2010: 33, 52).

Z výše řečeného je patrné, že zastánci multipolarity i bipolarity předpokládají, že mocnosti mají sklony k agresivnímu chování a vyvažování moci takové agrese brání a znovu nastoluje mírový

rovnovážný stav. Mír je udržován zejména proto, že si státy v situaci mocenské rovnováhy nemohou být jisty tím, jestli by konflikt dopadl v jejich prospěch, když je soupeř (či soupeři) relativně stejně mocný. A tato nejistota ohledně výsledku vzájemného konfliktu je donutí chovat se v otázce iniciace války zdrženlivě (de Soysa – Oneal – Park 1997: 511). Na rozdíl od hegemonních teorií teorie rovnováhy moci proto tvrdí, že unipolárně strukturovaný systém nejen že není žádoucí (neboť je méně stabilní), ale dokonce by žádný neměl vzniknout a už vůbec by neměl mít nastolený hegemonní řád legitimitu.

Pozitivní význam existence hegemonní moci pro mezinárodní politiku a ekonomiku naopak vyzdvihují např. teorie hegemonní stability či teorie přesunu moci. Původní verze teorie hegemonní stability se zabývala především podmínkami pro vytvoření a zachování mezinárodního liberálního ekonomického řádu. K tomu je nezbytná (byť ne dostačující) existence hegemonní moci v systému zastávajícím liberální ekonomické principy, která by daný řád vytvořila a spravovala jej. Neexistuje-li hegemonní mocnost, liberální ekonomický řád se hroutí a v ekonomických vztazích posiluje protekcionismus. Robert Gilpin (2001: 356–357, 359) tuto teorii vztáhl na regiony a tvrdí, že důležitým faktorem, který má pozitivní vliv na regionální ekonomickou a politickou integraci, je přítomnost mocného vůdčího státu či států, v jehož/jejichž zájmu je podpora vytváření regionálních ekonomických a politických režimů a organizací. Takovýto stát či skupina států tedy nejen že vytyčuje pravidla institucí, ale současně přispívá k snadnější spolupráci mezi dalšími zeměmi.

Podle této teorie instituce, které umožňují a napomáhají mezinárodní spolupráci, vzniknou spíše v oblasti, které dominuje alespoň jeden relativně mnohem mocnější stát, než jsou ostatní státy, které se mají podílet na případné budoucí spolupráci a integraci. Podpora spolupráce se zemi, která má mocenskou převahu, vyplatí, neboť umožňuje další zvýšení její moci a naplnění jejích zájmů. Tento stát pak platí za hlavního poskytovatele veřejných statků, a to nejen ekonomických, ale i bezpečnostních (např. vojenské ochrany), a za hlavního řešitele problémů kolektivní akce, což je výhodné pro všechny ostatní státy.

Nepředpokládají se u něj tedy tendence k agresivnímu chování, neboť čím větší bude relativní moc dominantního státu, tím nižší bude pravděpodobnost, že bude muset využít ozbrojenou sílu k tomu, aby si vynutil „poslušnost“ či dosáhl ústupků ze strany středních mocností a malých států (Lemke 2010: 32). Na mocenskou hegemonii či dominanci zastánci teorie hegemonní stability (viz např. Keohane – Nye 2001 či Kindleberger 1981) tudíž nahlíží jako na možnost, jak v mezinárodním systému zajistit dlouhodobou stabilitu. Z výše uvedeného vyplývá, že teorie hegemonní stability poukazuje na vztah mezi koncentrací moci, mezistátní spoluprací a vznikem mezinárodních institucí.⁴ Zabývá se mocenskými vztahy mezi zeměmi a jejich chováním, ale spíše než na vznik konfliktů se její pozornost zaměřuje na kooperativní vztahy a na vytváření a fungování mezinárodních režimů (či obecně institucí), jež tyto vztahy spolupráce podporují a udržují.

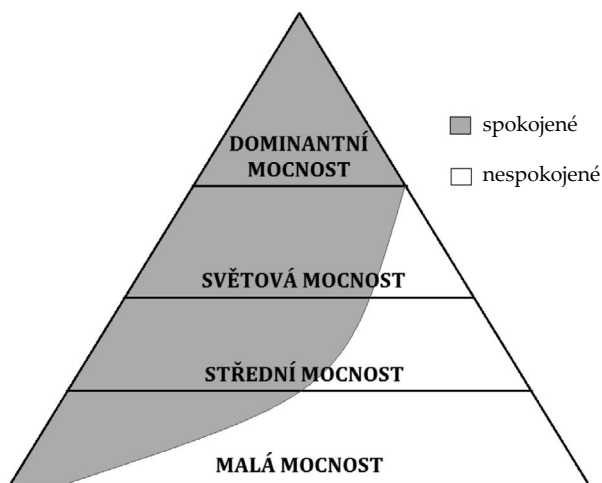
Ne všichni autoři ovšem sdílejí názor, že vliv hegemonní mocnosti na míru spolupráce mezi státy (sub)systému je vždy pozitivní, tedy že nerovnoměrná distribuce moci vede spíše ke kooperativním vztahům a zjednodušuje integraci. Lake a Morgan (1997c: 345) se domnívají, že role regionálního hegemonu není buď čistě pozitivní, nebo negativní. Souhlasí s tím, že mocnosti mohou zajišťovat určitou úroveň stability v daném regionálním prostoru, ovšem počítají také s možným opačným vývojem, kdy budou státy stojící na vrcholu mocenské pyramidy představovat bezpečnostní hrozbu pro menší, resp. méně mocné státy (např. Rusko v postsovětském prostoru). Avšak jako hrozba bude hegemonní mocnost chápána zejména ze strany těch států, s nimiž tato mocnost nesdílí společné či podobné zájmy týkající se regionálního uspořádání. Tuto skutečnost již reflektuje teorie přesunu moci.

Pojem *přesun moci* odkazuje k zásadním proměnám v distribuci moci mezi mocenskými centry systému, které mohou vést ke změně polarit (Tammen et al. 2000: 4–5). Ústřední oblastí zájmu teorie přesunu moci je zkoumání povahy a základních rysů mezinárodního systému států a distribuce moci mezi státy, které jsou chápány jako hlavní faktor mající vliv na mezistátní politiku. Na ni teorie nahlíží skrze analýzu mocenských vztahů jednotlivých zemí, jež jsou založeny na mocenské nerovnosti. Ústřed-

ním pojmem teorie je *dominantní mocnost*, což je stát, který zastává přední pozici v mezinárodní mocenské hierarchii (viz Schéma 1) a jako nejmocnější stát řídí mezinárodní systém skrze dané uspořádání (*status quo arrangement*), které vytvoří a zavede za pomoci spojeneckých států v daném systému (Genna 2007: 5–6).

Základní tezí teorie je, že v systému s jasnou hierarchií moci, v jejímž čele se nachází dominantní stát, převládají pokojné vztahy mezi jednotkami (státy). Čím rovnoměrnější je rozložení moci mezi mocnostmi, tím se zvyšuje pravděpodobnost vypuknutí vzájemného konfliktu. Státy mají v tomto případě zhruba padesátiprocentní šanci, že v konfliktu s přibližně stejně mocným soupeřem zvítězí, což pro ně může být dostatečně velká šance. Z tohoto důvodu je parita moci mezi státy potenciálně nebezpečným stavem. Naopak v situaci, kdy mezi státy existuje výrazná mocenská nerovnováha, se slabší státy na základě mocenského kalkulu domnívají, že nemají šanci v konfliktu zvítězit, a budou se snažit střetu spíše zabránit (Lemke 2010: 32). Eskalace konfliktu je tak méně pravděpodobná.

Schéma 1: **Distribuce spokojenosti s uspořádáním systému mezi státy v mezinárodní mocenské hierarchii**

Zdroj: Tammen et al. (2000: 10)

V centru teorie stojí přesvědčení, že mocenská hierarchie je dynamická, což znamená, že moc států se proměňuje (relativně roste, nebo upadá), díky čemuž se mění i pozice jednotlivých zemí v mocenské hierarchii (Tammen et al. 2000: 182). K tomu dochází v momentě, kdy dominantní mocnost roste konkurent (*challenger*) neboli stát, který zastával nižší mocenskou pozici, ale jehož moc roste natolik rychle a výrazně, že začne zpochybňovat pozici dosavadního nejmocnějšího státu. V této chvíli se zvyšuje pravděpodobnost vypuknutí konfliktu mezi oběma státy. Shrnu-li výše řečené, v případě relativně rovnoměrného rozložení moci mezi mocnostmi je možnost propuknutí konfliktu vyšší, než kdyby jeden z těchto států mocensky dominoval. Zároveň je ale období výrazných proměn v distribuci moci mezi mocnostmi ještě nebezpečnější a nestabilnější než stav mocenské parity.

Nárůst moci jednoho státu ale nevede nezbytně ke snížení bezpečnosti jiných – státy mohou maximalizovat moc, aniž by se ostatní museli rostoucí moci obávat. Mocnosti totiž nemusí nutně svoji moc využívat k donucení a ke znevýhodnění ostatních. Není nezvyklé, že naopak preferují řízení mezinárodních vztahů skrze spolupráci a dochází i ke sdílení moci (*power-sharing*) v rámci ekonomických či bezpečnostních mezinárodních institucí. Proto rovnováha moci či „přesun“ moci mezi mocnostmi nejsou dostatečným důvodem k vypuknutí konfliktu, jen zvyšují možnost, že k němu dojde. Mocnosti mezi sebou nesoupeří jen o kontrolu nad podobou mocenské hierarchie, ale i o to, kdo bude ustavovat pravidla strukturující obecný rámec jejich vzájemných vztahů (Lemke 2004: 68). V případě, že je rostoucí konkurenční mocnost nespokojená s uspořádáním systému a jeho převládajícími pravidly, vypuknutí války je velmi pravděpodobné. Teorie přesunu moci tak do analýzy mocenských vztahů zavádí pojem *spokojenost*⁵ (*satisfaction*) a přikládá velký význam šíření norem v mezinárodních vztazích a sdíleným hodnotám a zájmům států, které pomáhají vysvětlit konflikty i dlouhodobě kooperativní vztahy (Tammen 2008: 318). Stabilita v systému přetrvává, pokud je dosavadní uspořádání pro státy výhodné, tj. pomáhá naplňovat jejich politické, materiální a jiné zájmy. Pokud rostoucí mocnosti plynou dostatečné výhody z dosavad-

ních vztahů, dohod a režimů, nebude usilovat o změnu *statu quo* a budou zachovány pokojné vztahy mezi mocnostmi. S ohledem na zachování *statu quo* je proto podle Hurrella (2002: viii, xviii) podstatné, aby byl systémový řád legitimní, tj. aby státy kolektivně uznávaly soubor pravidel chování platící v konkrétním systému a aby tak existovala širší shoda na povaze žádoucího řádu a na řízení mezistátních vztahů.⁶ Bude-li pro státy výhodnější „pravidla hry“ změnit (očekávané zisky budou vyšší než očekávané náklady), systém to destabilizuje, neboť dojde ke konfliktu mezi těmi, kteří chtějí zachovat *status quo*, a těmi, kteří chtějí řád transformovat. Konflikt je tedy předpokládaným výsledkem procesu změny rozložení moci v systému, pokud zároveň rostoucí mocnost usiluje o změnu pravidel a uspořádání systému. Přitom agresorem nebude dominantní mocnost (jak to předpokládá realistická teorie rovnováhy moci), ale spíše stát o dominanci usilující.⁷

Ačkoli se teorie přesunu moci snaží primárně vysvětlit příčiny vypuknutí mocenských konfliktů, tím že vysvětluje fungování mezinárodního systému na základě rozložení a proměny moci mezi státy a míry spokojenosti států s existujícím řádem, poskytuje teoretický rámec také pro výzkum spolupráce a integrace. Role dominantní mocnosti totiž může být pro zakládání i fungování mezinárodních institucí klíčová, neboť mnohdy pokrývá náklady na jejich chod. Efrid a Genna (2002: 267–269) v souladu s teorií přesunu moci tvrdí, že pravděpodobnost integrace se zvyšuje v případě nerovnoměrného rozložení moci mezi státy a spokojenosti s podobou řádu daného systému. Bude-li rostoucí mocnost spokojená s převažujícími pravidly mezinárodních vztahů, bude se snažit řád všemožně udržet, neboť právě ten jí k jejímu mocenskému růstu napomohl. Jak dominantní, tak rostoucí mocnost mají společný zájem na zachování řádu a místo konfliktu se tak mezi nimi rozvine spíše spolupráce a snaha institucionalizovat existující uspořádání, s čímž souvisí i vznik nových organizací či prohlubování již započaté integrace. Ostatně o pozitivním účinku společných zájmů států na vznik a prohlubování spolupráce už psala řada především (neo)liberálních autorů. Tuto tezi zastává i Robert Gilpin (2001: 95), který tvrdí,

že bez přispění hegemonní či dominantní mocnosti se započetí mezinárodní spolupráce a integrace stává „mimořádně složitým, pokud ne nemožným“. Spolupráce tedy může být umožněna a stabilita systému zachována v momentě, kdy je moc koncentrovaná v rukou několika málo mocností, které mají dostatečné kapacity a zároveň jsou *ochotny* překonat negativní důsledky anarchie, zejména problém kolektivní akce spojený s logikou svépomoci. Jak realisté, tak autoři teorie přesunu moci a hegemonní stability se tedy shodnou na tom, že je to jen koncentrovaná moc, která dokáže oslabit dopady anarchie, a tou je v mezinárodním systému buď jedna dominantní či hegemonní mocnost, anebo skupina dominantních států (světových či regionálních mocností).

Jak jsme mohli vidět výše, mezi hegemonními teoriemi a teorií rovnováhy moci existuje zásadní rozpor v tom, jaká polarita systému je stabilnější. Buzan a Little (2000: 84) se sice příčinami rozporu mezi těmito teoriemi obsáhleji nezabývají, nicméně naznačují, že by mohly tkvět v tom, že ani teorie rovnováhy moci, ani teorie hegemonní stability neberou ohled na to, že v mezinárodním systému existuje několik struktur – politická, ekonomická a sociální. Zatímco realismus se omezuje pouze na politicko-vojenský sektor, mezinárodní politická ekonomie reflektuje primárně ekonomický sektor a jeho strukturu (trh apod.). Přestože Buzan a Little tuto svou myšlenku dále nerozvíjejí, lze z výše řečeného usuzovat, že rozpor mezi teoriemi spočívá právě v jejich zaměření na odlišné oblasti. Hegemonní stabilita se prvotně a primárně zaměřovala na ekonomický sektor, než její závěry další autoři začali přenášet i do politicko-vojenského sektoru, zatímco rovnováha moci se tradičně zaměřovala na oblast mocenských (zejména vojenských) vztahů. Také Levy a Thompson (2010: 47–48) se nad touto otázkou zamýšlí v případě (zdánlivě) protichůdných výsledků teorie rovnováhy moci a teorie přesunu moci, když píší, že obě „poskytují odlišné odpovědi na mírně odlišné otázky“, což je dáno tím, že se zaměřují na odlišné systémy (historické evropské regionální systémy vs. globální systém) a odlišné typy moci (vojenská síla vs. bohatství a ekonomická dominance).

Teorii i výsledků zkoumání je tedy celá řada, přičemž pro tento text mají význam jen ty teorie, jež se nějakým způsobem dotýkají rolí, které mocenská centra ve světovém či regionálním systému zastávají, a to v souvislosti s podobou řádu. Zde narážím na jeden z problémů výzkumu vztahu mezi polaritou a stabilitou systému, a totiž ten, že pod pojmem *stabilita systému* si různí autoři mohou představovat něco jiného. Někteří, např. Kaplan (2005 [1957]: 22) či Waltz (1979: 160–161), chápou stabilitu systému jako trvanlivost systému ve smyslu zachování jeho strukturálních rysů (organizačního principu⁸ a počtu mocenských pólů), jiní jí rozumí nekonfliktnost vztahů mezi aktéry (většinou státy) neboli žádný či zcela minimální výskyt ozbrojených konfliktů. Jedná-li se o systémovou stabilitu (první pojetí), nemusí být pro ni výskyt násilných vztahů problematický – systém destabilizuje až to, když se změní organizační princip či polarita systému. Ke změně polarity však často dochází v důsledku systémové či velmocenské války, kdy oslabí moc poražené mocnosti či mocností a může se tím změnit i počet mocenských pólů. Druhé pojetí stability systému chápe jakékoli ozbrojené konflikty jako důležitý rys stability a častý výskyt násilí v mezinárodních vztazích je pak chápán jako faktor, který systém destabilizuje. Podle Kratochvíla (2002: 29–30) je přitom toto pojetí mezi autory rozšířenější, neboť vliv polarity na četnost konfliktů mezi státy byl také prvotním problémem, kterému se autoři zabývajících se polaritou věnovali.

Vzhledem k tématu této knihy mě v první řadě zajímá právě míra konfliktnosti vztahů v rámci regionálních systémů. Cílem textu není zjistit příčiny stálosti či zachování systému jako takového, ale stability ve smyslu nekonfliktnosti vnitroregionálních vztahů, tedy stability *v rámci* systému. Budu se tedy zabývat tím, jak s konkrétní danou polaritou souvisí míra stability řádu vyjádřená výskytem otevřeného násilí v daném (sub)systému. Z tohoto důvodu také častěji mluvím o stabilitě regionálního řádu místo stability regionálního systému, aby bylo zřejmé, že se jedná o to, zda v regionu po určitý čas převládá mírové období (bezkonfliktnost),⁹ a o to, jak míra stability souvisí s distribucí moci mezi hlavní aktéry tohoto subsystému a jejich vzájemnými vztahy.

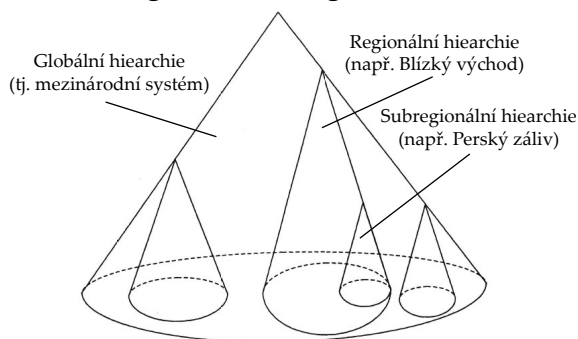
Jsem stejného názoru jako Stewart-Ingersoll a Frazier (2012: 2), kteří tvrdí, že řády v rámci jednotlivých typů struktur (polarit) mohou nabývat různé podoby. I když jsou například dva regiony multipolárně strukturovány, míra jejich stability, konflikt-nosti, institucionalizace atd. bude jiná, neboť oba regiony se od sebe budou lišit co do počtu mocností a jejich vzájemného vztahu, co do celkového počtu států, které jej utváří, stejně jako převažujících norem a existujících institucí. Z výše uvedeného tvrzení Stewart-Ingersolla a Frazia tak lze vyvodit, že když se podoby řádů mohou měnit, byť polarita zůstává zachována, má na formu řádu vliv i jiný faktor než jen distribuce moci mezi hlavními aktéry. Z tohoto důvodu v tomto textu vycházím z předpokladů teorie přesunu moci a využívám model vícenásobné hierarchie (viz níže), jenž stojí na premisách této teorie, která vysvětluje existenci nestabilního řádu a výskyt ozbrojených konfliktů nejen polaritou systému, ale i tím, zda mají nejmocnější státy v systému shodný postoj k převažujícím pravidlům a normám mezinárodních vztahů. Díky tomu dokáže vysvětlit nejen stabilitu udržovanou politikou dominantní mocnosti či skupiny kooperujících mocností, ale i to, že při přesunu moci mezi mocenskými centry nemusí být systém vždy destabilizován a směřovat ke konfliktu.

1.1 MODEL VÍCENÁSOBNÉ HIERARCHIE

Systémové teorie se tradičně zaměřovaly na úroveň mezinárodního systému, avšak postupně byly jejich poznatky přejímány a využívány (případně i modifikovány) také pro analýzu regionálních systémů. To se týká i teorie přesunu moci, jejíž počátky sahají do konce 50. let 20. století, kdy průkopník této teorie A. F. K. Organski publikoval knihu *World Politics* (1958), ale až od začátku nového milénia se objevily pokusy přenést její předpoklady z globální úrovně na regionální úroveň (viz Lemke 2004: 48–66 či Tammen et al. 2000: 63–81). Nově vznikající texty poukazovaly na význam a využitelnost teorie pro prostředí regionálního systému a pro analýzu mocenských vztahů v rámci regionálních hierarchií. Vznikl tzv. model vícenásobné hierar-

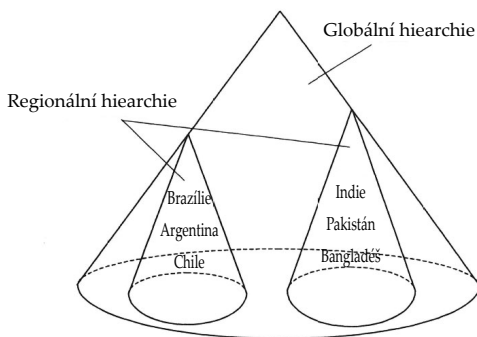
chie (*multiple hierarchy model*), podle něhož není ve světovém systému pouze jedna globální hierarchie moci, ale v jejím rámci existuje ještě několik sub-hierarchií (viz Schémata 2 a 3) čili „hierarchických regionálních systémů“ (Zimmerman 1972: 18). V rámci globální hierarchie, to jest mezinárodního systému, dochází ke konfliktům mezi světovými mocnostmi o kontrolu nad tímto systémem. V mezích regionálních hierarchií se odehrávají konflikty mezi regionálními mocnostmi a předmětem sporu je kontrola nad konkrétním regionálním systémem, resp. podobou regionálního řádu.

Schéma 2: **Globální, regionální a subregionální mocenské hierarchie**

Zdroj: Tammen et al. (2000: 8), popisky doplněny autorkou

Schéma 3: **Příklad umístění států v regionálních mocenských hierarchiích**

Zdroj: Tammen et al. (2000: 65)

Předpoklady teorie přesunu moci ohledně fungování mezinárodních vztahů v rámci regionálních hierarchií jsou v zásadě velmi podobné jako u hierarchie globální. Řada autorů (např. Godhardt - Nabers 2011b: 10; Stewart-Ingersoll - Frazier 2012: 2; Solingen 1994: 3; Hurrell 2006: 8) sdílí přesvědčení, že regionální mocnosti hrají zásadní roli při tvorbě, formování, udržování a případné změně regionálního řádu. Jejich významná úloha spočívá v tom, že za prvé do velké míry vymezují strukturu regionálního systému či, jinak řečeno, jako mocenské póly mají nezastupitelnou pozici ve struktuře systému. Za druhé spravují a z velké části financují regionální instituce, jejichž vznik často samy iniciují, pomáhají naplňovat kolektivní zájmy, resp. překonávat problémy kolektivní akce, distribuují veřejné statky (např. zajišťují bezpečnost a stabilitu systému) apod. A nakonec hrají nezanedbatelnou zprostředkující roli ve „vztahu“ mezi regionem a světovým systémem. V tomto posledním případě se jedná o prosazování zájmů místních multilaterálních organizací a kolektivních zájmů států daného regionu tváří v tvář světovým mocnostem a globálním mezinárodním organizacím. Otázkou nicméně zůstává, jak regionální mocnosti vykonávají tyto role v případě, kdy jsou jediným mocným státem daného subsystému, a naopak v situaci, kdy tvoří jen jedno z několika regionálních mocenských center.

Existuje předpoklad, že tam, kde se nachází dominantní či hegemonní regionální mocnost, je podoba řádu do velké míry určována právě tímto aktérem, který má vliv na míru institucionalizace regionu, na vytváření norem a pravidel a usměrňování procesů, které formují vzájemné vztahy mezi aktéry v oblasti. Lemke (2010: 32, 34) se domnívá, že „čím nerovnoměrnější je distribuce moci v rámci regionu, a obzvláště čím větší podíl regionální moci drží regionálně nejsilnější stát [...], tím méně pravděpodobný bude mezistátní konflikt“ a tím vyšší počet regionálních organizací a režimů v daném regionu vznikne a bude fungovat. Existence dominantní mocnosti prostřednictvím podpory spolupráce a vzniku regionálních institucí stabilizuje vztahy mezi státy a potažmo celé regionální prostředí. Pokud se v rukou dominantní mocnosti koncentruje relativně velký podíl regionální

moci, zvyšují se schopnosti této mocnosti zakládat a udržovat při chodu regionální organizace, řešit problémy kolektivní akce, poskytovat regionální veřejné statky (např. bezpečnost či ekonomickou stabilitu) a ovlivňovat normy a pravidla, na nichž jsou založeny vnitroregionální vztahy. Dojde tak k ustavení „hegemonního řádu“ (*hegemonic order*), který vyhovuje předně zájmům dominantní mocnosti a který se proto bude snažit udržet. Slovy Wigha (1966: 154): „Většina uspořádání moci upřednostňuje některé země, které následně usilují o zachování *statu quo*.“

Podoba řádu může být ohrožena v případě změny distribuce moci v daném regionu. Nachází-li se v regionu více mocenských center, jejich představy o žádoucím regionálním uspořádání se mohou vzhledem k odlišným národním zájmům a preferencím značně lišit. Všechny státy mají sice zájem o vytvoření stabilního regionálního prostředí, ale vzhledem k tomu, že mezi sebou soupeří několik odlišných alternativ uspořádání, toho nejsou schopny dosáhnout (Fawcett 2011a: 63). Vráťme-li se k výše popisované roli regionálních mocností při budování regionálního řádu, existence několika soupeřících mocenských center znamená, že ani jedno nebude schopno této role dostát a nepodaří se mu vytvořit celoregionální instituce, zajišťovat veřejné statky, získat potřebnou legitimitu ze strany ostatních zemí v regionu a ustavit v jeho hranicích žádoucí řád. Vznik a efektivní fungování regionálních institucí proto bude mnohem složitější a následkem toho i sporadičtější a zvýší se pravděpodobnost konfliktních vztahů mezi státy, což region destabilizuje a tříští do konkurenčních bloků. Podobně jako Lemke (2010: 38) předpokládám, že regiony s vyšší mírou institucionalizace se vyznačují kooperativnějšími mezistátními vztahy, a jsou tudíž stabilnější a pokojnější. V případě soupeření několika mocností o prosazení vlastní alternativy regionálního uspořádání zvítězí podle Hinnebusche (2009: 202) „normativní projekt“ takového státu, který bude disponovat převažujícími materiálními mocenskými kapacitami.¹⁰ V regionálním systému se ale nacházejí i státy, kterým existující řád poskytuje dostatek výhod a které podporují snahy udržet daný řád. Mají-li mocnosti v regionu podobné preference ohledně regionálního uspořádání, mohou

společně prosadit žádoucí řád a koalice kooperujících aktérů pak zastává roli podobnou dominantní (hegemonní) mocnosti popisované výše.¹¹

Mezi regionálními hierarchiemi a globální hierarchií ovšem existuje jeden nemalý rozdíl – jednotlivé lokální hierarchie jsou podřízeny hierarchii celosvětové. Světové mocnosti, které stojí nad regionálními hierarchiemi, mohou zasahovat do procesů v regionálních systémech, aniž by do něj samy patřily, a ovlivňovat vnitroregionální vztahy a tím i vnitřní soudržnost regionu, rozsah a intenzitu regionálních konfliktů a míru vnitroregionální spolupráce (Østerud 1992: 11).¹² Regionální systémy tak mají oproti mezinárodnímu systému tu nevýhodu, že podléhají vnějším zásahům, kdy se mocní mimoregionální aktéři mohou vměšovat do vnitroregionální politiky.¹³ Ve chvíli, kdy by se změna regionálního řádu nějakým způsobem dotkla i konkrétní světové mocnosti, pak lze očekávat, že se tato mocnost bude snažit ovlivnit výsledek vnitroregionální konfrontace, aby minimalizovala negativní následky pro své zájmy, resp. aby zajistila pozitivní výsledek pro sebe a případně i pro své spojence. Väyrynen (1984: 347) k tomu píše:

„[V]liv světové ekonomiky a politicko-vojenské role hlavních mocností interaguje v jednotlivých subsystémech s regionálními charakteristikami. Výstupy politických procesů jsou formovány touto interakcí, která také utváří konkrétní *regionální řád*, který převažuje nebo vzniká v každém subsystému. Takový řád je ze své podstaty konzervativní v tom, že je zaměřen na zajištění regionální *stability*, jež je nicméně neustále zpochybňována silami usilujícími o změnu.“

Velkou výzvou pro dominantní státy se jeví být udržení takové stability regionů, aby nedocházelo ke konfliktům a válkám a aby se tak předešlo nežádoucímu zasahování světových mocností do regionálních záležitostí. Globálně a regionálně dominantní státy však mohou i spolupracovat s cílem dosažení mírových a stabilních vztahů na regionální a potažmo i světové úrovni. Vměšování světových mocností může mít několik podob – jed-

nak jde o otevřené vojenské zasahování do regionálního konfliktu, jednak o přímou, anebo skrytou ekonomickou, vojenskou či zpravodajskou podporu jednoho státu místní hierarchie. Přestože z minulosti známe případy otevřených vojenských intervencí, došlo k nim podle propočtů Tammene et al. (2000: 65, 78) jen v minimu případů, neboť regionální mocnosti nepředstavují hrozbu moci a pozici světových mocností, které nemají důvod přímo se angažovat v omezených regionálních konfliktech. Naopak lze předpokládat, že nepřímá vojenská či zpravodajská podpora některé z regionálních mocností je vcelku běžná. Lemke (2004: 51) ovšem tvrdí, že ačkoli zásahy světových mocností do regionálních vztahů mohou být problematickým bodem analýzy místních mocenských hierarchií, na který je třeba brát ohled, nezpochybňují předpoklady teorie přesunu moci. Pokud by světová mocnost přímo vojensky zasáhla, ovlivnila by výsledky analýzy regionálních vztahů. Avšak nepřímá podpora, i kdyby k ní docházelo častěji a s větší intenzitou, není nepřekonatelným problémem. Takovéto vměšování má vliv zejména na růst relativní moci podporované regionální mocnosti a může vést ke změně rozložení moci v lokální mocenské hierarchii, což lze v analýze mocenských vztahů již reflektovat. Proto relevance teorie přesunu moci nemusí být v tomto případě oslabena. Překážkou by mohl být spíše nedostatek potřebných dat o nepřímé či skryté pomoci, která jsou ze své podstaty jen složitě získatelná.

Základní předpoklady teorie přesunu moci jsou výchozím bodem mého zkoumání, neboť na příkladu regionu Blízkého východu vysvětlím, jak dané rozložení moci v regionu a představy o jeho fungování ovlivňují podobu regionálního řádu, a to za situace neexistence dominantního státu ani skupiny států suplujících roli dominantního státu. Proto je s ohledem na úroveň analýzy, na kterou se v práci zaměřuji, vhodné využít výše popsaný model víceúrovňové hierarchie. Za výhodu teorie považuji i fakt, že ačkoli se některé její předpoklady shodují s realismem, čerpá také prvky z neoliberálního institucionalismu a konstruktivismu, např. ty o roli institucí, norem a společných hodnot států v mezinárodní politice, a překonává tak některá omezení, s nimiž se musí vyrovnávat právě (neo)realistické teorie.

2

Konceptualizace základních pojmů a představení analytického rámce pro zkoumání moci a stability řádu

V následujících kapitolách se budu zabývat vymezením dvou základních pojmů, s nimiž v textu operuji, a to *regionální mocnosti* a *regionálního řádu*. U konceptualizace termínu *regionální mocnost* vysvětlím výběr definičních kritérií, na jejichž základě pak budu v empirické části textu určovat, které státy Blízkého východu lze za regionální mocnosti považovat. S tím úzce souvisí představení mého pojetí moci a rámce pro analýzu moci jednotlivých zemí, díky němuž budu v případě Blízkého východu moci zkoumat regionální mocenskou hierarchii, resp. postavení zemí v lokální hierarchii moci. Následně definuji pojem *regionální řád* a také popíši různé formy, jakých může regionální řád nabývat, a to, jak se podoby řádu mohou proměňovat. Nakonec představím analytický rámec pro měření míry stability regionálního řádu, který mi umožní zjistit, jak se proměňovala stabilita Blízkého východu ve zkoumaném období od konce druhé světové války až do roku 2015.

2.1 KONCEPTUALIZACE REGIONÁLNÍ MOCNOSTI

Ačkoli jsou si všechny suverénní státy po právní stránce rovny, co se velikosti, moci a mezinárodního postavení týče, existují mezi nimi značné nerovnosti. V mezinárodním systému i jednotlivých regionech najdeme státy s rozdílnou rozlohou teritoria, odlišným počtem obyvatel, státy ekonomicky či vojensky silnější i slabší, země politicky vlivné i ty, které vliv postrádají. Výrazné rozdíly v rozložení moci v mezinárodním systému a regionech pak vyplývají z odlišných schopností států zužitkovat své lidské a materiální zdroje. Moc států vyplývá z míry jejich rozvoje, a jelikož na světě nedochází k rovnoměrnému rozvoji zemí, jsou některé mocnější než jiné. Proto se v mezinárodních vztazích roz-

lišují různé kategorie států vymezené podle jejich relativní moci a vlivu. Nejčastěji mluvíme o velmocích (*superpowers*), světových mocnostech (*great powers*), středních mocnostech (*middle powers*), malých státech (*small states*), případně i mikrostátech (*micro-states*). Vedle světové mocenské hierarchie ale existují i hierarchie regionální (viz Schémata 2 a 3), a proto existuje i další kategorie, a to regionální mocnosti (*regional powers*). Vzhledem k tomu, že v této knize využívám regionální úroveň analýzy, předmětem této kapitoly je právě posledně jmenovaná kategorie států, tedy regionální mocnosti neboli nejmocnější země regionu.

Problematickým místem výzkumu regionálních mocností je přetrvávající pojmový zmatek, který vyplývá z konceptuální nejasnosti a vágnosti termínu *regionální mocnost*. Tím se označuje relativně široká a různorodá skupina států bez ohledu na jejich postavení v regionu, v němž leží, na jejich relativní mocenské kapacity, zahraniční politiku či národní zájmy. Vzhledem k tomu, že je *regionální mocnost* v současné době velmi módním pojmem, vyznačuje se existencí obzvláště široké rozmanitosti definic. Existence odlišných konceptualizací regionální mocnosti v současné literatuře je ale také důsledkem rozdílných vymezení pojmu *moc* v mezinárodních vztazích. Zmatečnost pojmosloví ještě zvyšuje skutečnost, že konkrétní státy, které někteří autoři označují za *regionální mocnosti* (např. Flandes 2009), jiní autoři nazývají jako *rostoucí střední mocnosti* (*emerging middle power* [Jordaan 2003]), *regionální střední mocnosti* (*regional middle power* [Ehteshami – Hinnebusch 1997]), *regionální velmoci* (*regional great power* [Neumann 1992a]), *regionální hegemonní mocnosti* (*regional hegemon* [Erickson 2004]), *regionální vůdce* či *vůdčí mocnosti* (*regional leader* či *leading power* [Flandes – Nolte 2010: 6; Lemke 2010: 31]), *regionální dominantní mocnosti* (*regional dominant power* [Tammen et al. 2000: 71]), ale také *střední mocnosti* a *státy středního stupně* (*middle power*, *intermediate state*, *middle-tier state* [Nolte 2010: 885]) a nakonec i *sekundární mocnosti* a *státy druhého stupně* (*secondary power* či *second-tier state* [Huntington 1999: 36; Hurrell 2006: 1; Nolte 2010: 885]). V této práci se budu držet označení *regionální mocnost*, a to ze dvou důvodů. Za prvé regionální mocnost má v rámci regionu jiné mocenské postavení než regionální dominantní¹ či hegemonní mocnost²

a než sekundární mocnost³. Za druhé existují obsahové rozdíly mezi konceptem regionální mocnosti na straně jedné a konceptem střední mocnosti⁴ a konceptem vůdčí mocnosti (viz níže) na straně druhé.

Jak z obou částí pojmu *regionální mocnost* vyplývá, tuto kategorii států definují zejména dvě kritéria – geografická poloha a moc. Miriam Prysová (2012: 6) za regionální mocnosti považuje státy, které, jednoduše řečeno, hrají důležitou roli v rámci regionálních řádů. Podle Buzana a Wævera (2003: 37, 491) jde o státy, které svou mocenskou kapacitou „vyčnívají“ nad ostatní v daném regionu, a chápou je tudíž jako mocenská centra či póly, jež jsou definována koncentrací moci. Tato mocenská centra zároveň vymezují polaritu daného regionu, a proto je podstatné si uvědomit, že takových center může být v regionu (stejně jako tomu je v mezinárodním systému) i několik. Østerud (1992: 7) chápe regionální mocnosti následovně: „Pokud je region miniaturní mezinárodní systém států, regionální mocnost je jen světová mocnost v malém: buď má dominantní pozici v regionální hierarchii států, nebo je účastníkem systému regionální rovnováhy moci.“ I Nolte (2010: 885) či Flemes (2007: 12–14) při definování regionální mocnosti reflektují geografickou i mocenskou stránku tohoto konceptu. Aby byl tedy stát regionální mocností, musí v první řadě být integrální součástí určitého regionu a vedle toho musí v rámci tohoto regionu disponovat relativně velkou mocí čili mocenskou převahou. Víme-li, jaké geopolitické oblasti je stát součástí, lze následně zohlednit i jeho pozici v regionální mocenské hierarchii, která vyjadřuje distribuci moci mezi jednotlivými státy subsystému. Navíc „regionální příslušnost“ státu poukazuje na nejbližší okolí dané mocnosti, s nímž bude nejčastěji a nejintenzivněji interagovat. S regionálním prostředím (čili ostatními státy regionu) pojí regionální mocnost úzké vazby a vzájemná závislost jak v oblasti ekonomiky či obchodu, tak i politiky, kultury a bezpečnosti.

Termín *regionální* tedy odkazuje i na skutečnost, že jsou regionální mocnosti ústředními hráči v regionální rovnováze moci, chrání si své regionální sféry vlivu, jejich představitelé se často těší vlivnému postavení v regionu, jejich zájmy jsou do velké

míry definovány regionálními tématy a problémy a mají ambice zastávat pozici regionálního dominantního státu, které ospravedlňují snahou prosazovat zájmy celého regionu atd. (Ehteshami – Hinnebusch 1997: 7). Lze také říci, že se regionálně mocné státy *dominantně* zaměřují na regionální politiku, což je v případě *některých* z nich dáno jejich relativní mocí, jež je sice významná v rámci regionu, ale již to nemusí platit o světovém systému. Autoři jako Neumann (1992b: xi) či Lemke (2004: 49–50) tvrdí, že zájmy regionálních mocností jsou omezeny na vlastní region, což je odlišuje od světových mocností, jež jsou charakterizovány celosystémovými zájmy. Podobná situace možná panovala na počátku 90. let, nicméně v současném mezinárodním systému nalezneme regionální mocnosti, jako je Čína či Indie, jejichž zájmy a moc přesahují hranice regionu jihovýchodní, resp. jižní Asie. Tyto země jsou zároveň také světovými mocnostmi, a mají tudíž i celosystémové zájmy a schopnost celosvětově projektovat svoji moc.⁵

Dále je nezbytné vyjasnit, co rozumím pod pojmem *moc* a jak si definuji *mocenskou převahu*. Pod tímto termínem často autoři rozumí něco jiného, a z tohoto důvodu se může stát, že se liší v pohledu na to, které země lze jako regionální mocnosti označit a které nikoli. Ačkoli někteří realisté v mezinárodních vztazích pojmají moc velmi úzce, a to jako materiální zdroje, či dokonce jen jako jeho vojenskou sílu,⁶ nelze moc a její zdroje ztotožňovat.⁷ Jedním z autorů, který definuje moc primárně jako vojenskou sílu, je Mearsheimer (2001: 56), podle něhož „ofenzivní realismus zdůrazňuje, že síla je poslední instancí mezinárodní politiky“. Vojenská síla státu ale v našem pojetí není totéž co moc státu. Vojenská síla je pouze *prostředkem*, je jedním z materiálních zdrojů moci, které stát může mobilizovat a využít při aktu ovlivňování chování druhých či při kontrole jednání druhých, ale nelze je chápat jako synonyma.

Ačkoli je velmi lákavé držet se čistě materialistické pozice, nestačí tato úzká perspektiva k pochopení mocenských *vztahů* mezi státy, čímž se výrazně limituje její využitelnost při zkoumání reálné regionální politiky a řádu. Objasňuje pouze, zda stát má, či nemá relativní převahu materiálních kapacit, které nám dávají

tušit, jaká je *potenciální* moc státu. Relativní ekonomická a vojenská síla a demografický potenciál státu jsou bezesporu nezbytné pro zkoumání moci a následně i chování a zahraniční politiky států, ale kumulace hmotných zdrojů moci sama o sobě nemusí nic vypovídat o schopnosti států mobilizovat a využít tyto kapacity k ovlivňování druhých a k dosažení svých zájmů (ostatně ze samotných materiálních kapacit nelze ani vyvodit, k jakému účelu budou využity) (Ikenberry – Kupchan 1990: 285). Moc státu totiž podle Holstiho (1964: 187) nespočívá „pouze na fyzických kapacitách státu, ale částečně na osobnostech a diplomacii politických lídrů, vztazích hlavních mocností a dalších speciálních okolnostech“.

Jacek Kugler a A. F. K. Organski (1989: 190–191) proto do studia moci přidávají k materiálním kapacitám ještě jeden faktor, a to tzv. relativní politickou kapacitu (*relative political capacity*), která vyjadřuje rozdíl mezi očekávanými zisky (danými výnosy ze zdrojů) a uskutečněnými zisky, které státu umožní naplnit své cíle. Pomocí tohoto ukazatele lze zjistit, zda stát své materiální zdroje dokáže využít čili „přeměnit“ je ve vliv, pomocí něhož pak v mezinárodní politice dosahuje svých cílů. Relativní politická kapacita je proto tím faktorem, který proměňuje *potenciální* moc (*potential power*) ve *skutečnou* moc (*actual power*) (Tammen et al. 2000: 20). Je přitom důležité potenciální a skutečnou moc odlišovat, protože země může, ale nemusí přeměnit svůj mocenský potenciál ve skutečný vliv ve vztazích s ostatními aktéry. Nye (2004: 3; kurzívou zvýrazněno autorkou) ostatně mluví o „vlastnictví kapacit nebo zdrojů, které *mohou* ovlivnit výsledky“ a před ním to byl i Waltz (1979: 192), kdo tvrdil, že mocenské zdroje jsou prostředkem k dosažení národních zájmů, ale výsledky využití těchto zdrojů „jsou nezbytně nejisté“.

Kladení rovnítka mezi moc a mocenské kapacity proto s sebou nese tu nevýhodu, že nebudeme schopni vysvětlit situaci, kdy stát s většími mocenskými kapacitami nebyl schopen ovlivnit chování druhých a dosáhnou tak žádoucích výsledků. Může také nastat situace, kdy země, která má menší počet obyvatel, ale efektivní politickou kontrolu, může z demografických a ekonomických zdrojů vytěžit více reálného vlivu než stát s mnohem